

Bijen houden in Jemen

G.B. Engelen

Van Jemen - ook wel bekend onder de oude naam Arabia Felix ('Gelukkig Arabië') - en de daar al duizenden jaren beoefende bijenteelt weten maar weinigen iets.

Bij enkele recente reizen naar dit sprookjesland van 'Duizend en een nacht' was het als imker-toerist een buitenkans om eens te zien welke rol bijen en imkers in deze samenleving spelen.

De kleine bijensoort *Apis mellifera yemenitica* is uitstekend aangepast aan het vaak barre berg- en woestijnklimaat met grote temperatuurschommelingen tussen zomer en winter en dag en nacht en de slechts korte perioden van seizoenale regenval. Door het zachtvaardige karakter van de jemenitische bijen kunnen de imkers zonder beschermende kleding werken, alleen ondersteund met wat rook. Jemen kende geen inheemse bijenziekten maar door ongecontroleerde invoer is toch Europees vuilbroed binnengedrongen. Import van bijenvolken werd verboden. Import van goedkopere buitenlandse honing en het gebruik ervan als bijenvoer door sommige imkers is echter een blijvende gevarenbron.

Grote landschapseenheden

Grofweg kan het huidige Jemen (in 1990 ontstaan uit de samenvoeging van Noord- en Zuid-Jemen met een oppervlakte van 13 x Nederland) in vier grote landschappelijke eenheden worden verdeeld:

- 1) de in de zomer moordend hete en vochtige kustvlakte langs de Rode Zee, de Tihama;
- 2) het centrale, steil ingesneden bergland tot 3.000 m hoogte, evenwijdig aan de Rode Zee;
- 3) de zuidoostelijke rotsplateau-woestijn met daarin het dalsysteem van de Wadi Hadramaut;

Honingverkoper stalt zijn waren uit. Foto: G.B. Engelen.

4) de oostelijke zandwoestijn van het 'Lege Kwartier'. Voor de bijenhouderij zijn de eerste drie zones van belang, ieder met een eigen karakter.

Dracht

De dracht voor de bijen komt grotendeels van de natuurlijke vegetatie in de verschillende gebieden. Achteruitgang van de natuurlijke vegetatie door toenemend landgebruik en verwoestijning door overbevolking worden niet of nauwelijks gecompenseerd door de aanplant van landbouwgewassen met drachtmogelijkheden. Zeer veel land is in de laatste decennia in gebruik genomen voor de teelt van qatstruiken, waarvan de jonge blaadjes als een drug worden gekauwd en als een grote bal in de wangzak bewaard worden. De qat-kauwerij stort vele inwoners dagelijks in een milde roes en brengt het land economisch aan de rand van de afgrond.

Belangrijke natuurlijke drachtgebieden zijn het lage, dichtvertakte Acacia-Commiphora struikgewas en het gezelschap van Acacia-, Commiphora- en Euphorbia dwergstruiken. De Commiphora soorten zijn kleine bloeiende doornige bomen die tot de familie van de wierook-bomen (Burseraceae) behoren en aromatische gomhars (mirre) leveren. De Hadramaut was vroeger als belangrijk productiegebied van mirre en wierook (een andere gomharssoort) via karavaanroutes verbonden met de afzetgebieden in het Midden-Oosten en Europa. In de met grondwater bevoeide oases van de Hadramaut zijn lucernevelden en de onderbegroeiing van lucerne in de palmboomgaarden belangrijk als veevoergewassen en drachtveld. In de onbevoeide drogere delen van de wadibodem zijn de natuurlijke doornstruikgewassen met o.a. acaciasoorten de belangrijkste natuurlijke drachtbronnen. In de keten van oases in de Wadi Hadramaut wordt niet gereisd met de bijen omdat ter plaatse genoeg dracht is en de verre omgeving slechts uit een drachtwoestijn van rotsplateaux en zandduinen bestaat.

In tegenstelling hiermee vormen de Tihama kuststrook en het zuidelijke centrale bergland aan elkaar gekoppelde drachtssystemen waartussen afhankelijk van het seizoen gereisd wordt. Vroeger reisde men nog 's nachts met kameelkaravanen over honderden kilometers in een dag of tien, waarbij de bijen overdag op de stopplaatsen konden fourageren. Tegenwoordig wordt met Japanse pick-up trucks de afstand in een nacht overbrugd.

Bijenwoningen

De behuizing van de bijenvolken is nog traditioneel en aangepast aan de ter plaatse beschikbare materialen. Men werkt alleen met van voren en/of van achteren toegankelijke behuizingen, van imkeren met losse ratenbouw en toegang van bovenaf in de volken is geen sprake. Toch is dat bij de lokale bedrijfsmethoden geen enkel bezwaar, waarover later meer.

In de Tihama kustvlakte en de centrale bergketen gebruikt men stammen en gezaagd hout van *Cordia abyssinica*. Het hout is licht, duurzaam, bestand tegen insectenvraat en daarom bijzonder geschikt voor bijenhuisvesting.

De primitiefste vorm bestaat uit een uitgehold stuk boomstam van ongeveer anderhalve meter dat met houten deksels, aangesmeerd met leem, wordt afgesloten. Ook stukken blik van bijvoorbeeld lege melkpoederblikken worden gebruikt als deksel of om bijenlekken te dichtten. De maatvoering van de kasten van *Cordia*-planken (ongeveer 160 x 14 x 9 cm) is uitstekend aangepast aan de voorkeur voor het winnen van raathoning. Deze smalle kastjes verhinderen dat de bijen in de dwarsraten tegelijkertijd broed en honing opslaan. Het broed zit vooraan en in het midden. De honingraten achterin worden via het achterdeksel uitgesneden. De boomstammen of smalle kasten worden manshoog opgestapeld en met matten, jute zakken, stro, riet of karton afgedekt tegen de felle zon.

In de palmoases van de Wadi Hadramaut ontbreken geschikte dikke bomen en hebben de Jemenieten hun eigen huisvesting en die van hun bijen zeer efficiënt opgelost met het lokaal rijk voorhanden bouw materiaal leem. Als bijenbehuizing maakt de pottenbakker cilindrische van leem van verschillende lengte met losse mondstukken met een ronde vliegopening, die vervolgens in de zon gedroogd/gebakken worden. De ronde honingraten achterin worden via het achter-

deksel uitgesneden en in ronde blikken dozen als raathoning verkocht.

De kwetsbare lemen bijencylinders worden op lage metalen frames in een enkele rij naast elkaar gelegd. Houten kastjes worden in enkele lagen gestapeld. Een ander type lokaal materiaal voor bijenbehuizingen zijn rietstengels. Uit gespleten rietstengels worden buizen gevlochten, die aan de buitenkant met koeienmest worden besmeerd waardoor ze ondoorlatend worden. De bijen zorgen dan met propolis voor een binnenbekleding.

Gebruik van bijenprodukten

Bijenstanden, imkers en honingwinkeltjes zijn herkenbare onderdelen van de samenleving. Locale 'baladi' honing is relatief zeer duur is (soms tot honderden guldens per kilo voor de zeldzame soorten, zoals van de *Ziziphus spina-christi*, een wegedoorn-soort); toch verkiest de bevolking die boven goedkope importhoning uit de 'supermarkten'. Allerlei tests op zuiverheid en lokale herkomst van de honing zijn in zwang, bijvoorbeeld:

a) laat een druppel honing in het alomtegenwoordige stof vallen: als de druppel niet uitvloeit is er niet mee geknoeid door de honing met water aan te lengen; b) keer de honingpot om: als de luchtbellen niet of heel traag opstijgen is het watergehalte laag en de viscositeit hoog, zoals bij lokale herkomst in dit droge land ook zou moeten; of c) een propje resten van was, poppen en bijenresten bovenin een honingfles wijst op de lokale, handgeperste herkomst. Raathoning tenslotte is het beste bewijs voor de argwanende koper dat er niet met de honing geknoeid is.

Honing wordt gebruikt in lokale gerechten, voor medicinale doeleinden, als aphrodisiacum en als hoogwaardig geschenk of als 'smeergeld' om moeilijke onderhandelingen tot een goed einde te brengen. Was werd vroeger uitgebreid gebruikt door de zilversmeden bij het zogenaamde 'lost-wax' of 'cire-perdue' proces.

Bij maagklachten wordt was als medicijn gebruikt en bij ontharing als schoonheidsmiddel. Oude raten met resten van larven en faeces bevatten nog wat eiwitten en worden vaak aan het vee gevoerd of anderszins weggegooid.

Geraadpleegde literatuur

Karpowicz, J., Traditional beekeeping in North Yemen. p.372-374 in: Yemen. 3000 Years of Art and Civilisation in Arabia Felix., edited on the occasion of the exhibition under the same title at the Staatliches Museum für Völkerkunde, München, 1988.

Bijenstand in onbevloeid deel van de Wadi Hadramaut met op de achtergrond de drachtvelden van doornstruiken (o.a. *Acacia*soorten) en daar achter de honderden meters hoge zandsteenrotswanden van de wadi. Foto: G.B. Engelen.